

Summary
N.S.Pobirchenko

The Problems of Teaching Science in the Pages of the Magazine «Soviet Pedagogy» (1937–1991)

The article analyzes the publications of pedagogical issues in the magazine «Soviet pedagogy» – a monthly scientific and theoretical journal of the Academy of Pedagogical Sciences of the USSR (Moscow, 1937–1991). The pages in the years covered topical issues of pedagogy – its methodology, education, training and education, development of domestic and foreign public education. The author singles out the main directions of publications of pedagogical issues in the magazine «Soviet pedagogy»: state policy in the field of education, theory and practice of pedagogy, the development of domestic and foreign schools and education, formation and development of domestic and foreign educational thought; actual problems of educational theory and practice.

Key words: *magazine «Soviet pedagogy», the problem of educational science, periodicals.*

Дата надходження статті: «26» вересня 2013 р.

УДК 930.2:929 (477)

В.М.ПОДА,
 аспірантка
 (м. Чернігів)

Вітчизняна й зарубіжна історіографія про життя й творчість В.В.Зеньковського

У статті здійснено спробу узагальнити історіографічний матеріал, що стосується постаті Василя Васильовича Зеньковського. Зокрема, подано короткий огляд і аналіз сучасної української та російської історіографії, праць про В.Зеньковського, виданих ще за його життя; атеїстичної історіографії радянської доби; історіографії української діаспори; літератури, присвяченої суспільно-політичним та історико-філософським дослідженням подій кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: *історіографія, персоналія, В.Зеньковський, наука, культура, церква, громадсько-політична діяльність, еміграційна література, культурно-освітня діяльність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... Цілісне сприйняття багатства духовних цінностей і розуміння своєрідності національної культури неможливі без детального вивчення практичної діяльності видатних представників минулих століть. У зв'язку з цим активізуються історико-педагогічні пошуки в Україні. Усе частіше науковці звертаються до історичного досвіду, науково-педагогічної спадщини, концепцій видатних діячів минулого. Чільне місце в когорті незаслужено забутих постатей займає В.Зеньковський – педагог та психолог, філософ, церковний, державний діяч, активний учасник національно-визвольного руху України початку XX ст., автор багатьох праць з питань філософії, історії, педагогіки, психології та культури. Але, на жаль, переважна більшість творів В.Зеньковського та історіографії, пов'язаної з його ім'ям, що донедавна перебували в місцях, недоступних для широкого загалу, досі ще не достатньо впорядковані, не систематизовані, не проаналізовані.

Аналіз досліджень і публікацій... Відсутність у вітчизняній історіографії дослідження формування й розвитку громадської активності та теоретичних переконань та педагогічних поглядів В.Зеньковського зумовило відсутність об'єктивної та цілісної картини його життя та діяльності, визначення належного місця та ролі у соціокультурному просторі України кінця XIX–першої половини XX ст. На жаль, можемо констатувати значну розкиданість джерельної бази по різних бібліотеках, архівах, а також обмеженість доступу до багатьох архівних матеріалів секретних фондів за радянської доби. Усе це обумовило те, що громадсько-політична, педагогічна та культурно-освітня діяльність В.Зеньковського і досі залишається дослідженою не в повному обсязі. Отже, нагальна потреба в дослідженні багатогранної спадщини й діяльності В.В.Зеньковського зумовили вибір теми представленої наукової розвідки.

Формулювання цілей статті... **Мета статті** – проаналізувати джерельну й історіографічну основу досліджень, присвячених висвітленню біографії діяча, вивченню та популяризації його праць.

Виклад основного матеріалу... Аналіз історіографії, присвяченої В.В.Зеньковському, виявив, що весь доробок умовно можна поділити на такі групи:

- сучасна українська та російська історіографії;
- праці про В.Зеньковського, видані ще за його життя;
- атеїстична історіографія радянської доби;

– історіографія української діаспори;
– література, присвячена суспільно-політичним та історико-філософським дослідженням подій кінця XIX – початку XX століття.

Варто зазначити, що монографії і статті з історіографії діяльності й спадщини В.Зеньковського почали з'являтися ще в дореволюційні роки, тобто за життя науковця. Це був період, коли Василь Васильович перебував у Києві і займався громадсько-політичною й культурно-освітньою діяльністю. Саме на цей час припадають перші публікації з науково-критичного осмислення та практичного застосування творчого доробку В.Зеньковського.

У 1911 році об'єктом критичного аналізу й обговорення такими відомими науковцями, як К.Вентцель, Є.Радлов та М.Рубінштейн, стала магістерська робота Василя Васильовича Зеньковського – «Принцип індивідуальності в психології та педагогіці». Офіційний рецензент К.Вентцель цілком підтримав працю В.В.Зеньковського, відзначивши, що проблема, якої торкнувся Василь Васильович, є надзвичайною актуальною й мало вивченою [1, с.29–46]. Пізніше, у 1920 році, інший відомий науковець М.Рубінштейн у своїй роботі «Нариси педагогічної психології» посилається на працю В.Зеньковського й акцентує увагу на гуманістичному трактуванні особистості в зазначеній роботі [2, с.27]. Філософський аспект магістерської роботи високо оцінив Є.Радлов. У «Нарисі історії руської філософії» (Петербург, 1920 р.) дослідник відзначив широку філософську постановку проблеми психології і трактував її як єдину можливість врятувати психологію від механістичного та атомістичного впливу, що передбачало однобічний розгляд змісту духовного життя [3, с.68].

Наукову цінність мають дослідження відомих філософів та педагогів зарубіжжя І.Лапшина, С.Гессена, К.Андронікова, М.Лосського, Л.Зандера та інших. Оскільки в силу історичних і політичних обставин післяреволюційної доби В.Зеньковський жив і працював за кордоном, його наукові й літературно-публіцистичні праці яскраво вирізнялися на тлі еміграційної літератури та отримали визнання. У зарубіжних виданнях Югославії, Чехословаччини, США, Франції обговорювали науковий доробок вченого цього періоду.

Так, І.Лапшин у своїй рецензії на роботу В.Зеньковського «Психологія дитинства», що вийшла друком у виданні «Руська школа за кордоном» (Прага, 1926 р.), зазначав, що праця Василя Васильовича дає можливість створити духовно зорієнтовану систему виховання, яка матиме оздоровчий вплив на підростаюче покоління та суспільство в цілому [4, с.513–517].

У Белграді в 1939 році на сторінках видання «Вчитель» С.Гессен здійснив ґрунтовний аналіз релігійно-педагогічного доробку В.Зеньковського, присвятивши цьому свій нарис «Руська педагогіка в XX столітті» [5, с. 556-584]. Рецензію К.Андронікова на іншу працю В.Зеньковського – «Основи християнської філософії – було вміщено у виданні «Вісника РСХР» (1964-1965 рр.) [6, с.102–106].

У 1951 році в Нью-Йорці вийшла друком англійська робота М.Лосського «Російська філософія», у якій автор здійснив спробу подати цілісний виклад філософської концепції В.Зеньковського, однак, нарис мав описовий характер й історіографія Василя Васильовича зовсім не розглядалася [7, с.560]. Окремі роботи К.Яковенка й С.Четверикова також присвячені розгляду історико-філософських ідей В.Зеньковського.

Ґрунтовний і найбільш повний аналіз філософських поглядів В.Зеньковського у зарубіжній історіографії представлений у працях німецьких істориків філософії Х.Даама й Ф.Коплестона. Х.Даам, який видав «Антологію російської думки XIX – XX ст.», подав до неї великий історико-філософський вступ. Доробок Василя Васильовича він включив до контексту західноєвропейських філософських течій, а в самій роботі представив В.Зеньковського як критичного реаліста. Ф.Коплестона зацікавили гносеологічні погляди В.Зеньковського, тому він здійснив аналіз його першого тому «Основ християнської філософії», відзначивши високу професійність праці В.В.Зеньковського з історії філософії.

В Україні в радянський період аналіз праць уже відомого науковця здійснювався у світлі вчення марксизму-ленізму, тому його філософсько-педагогічні погляди були визнані релігійно-містичними. О.Поляков у своїх статтях зазначав, що основу світоглядних позицій вченого становив містицизм, а М.Тарканова, В.Малініна, І.Щипанова називали В.В.Зеньковського у своїх працях «буржуазним фальсифікатором історії російської філософії».

Лише в 90-ті роки XX відкриття нових, нетрадиційних ідей В.Зеньковського у багатогранності його наукової і громадської діяльності спонукало до вивчення й наукового осмислення творчого доробку вченого й зумовило започаткування досліджень щодо його життя та діяльності в Україні та Росії.

Зі зникненням ідеологічної зависи стали доступні фундаментальні праці В.Зеньковського, які видавали за кордоном. У цей період було розпочато видання та перевидання творчого доробку вченого («Історія російської філософії» (Ленінград, 1991 р.; Ростов на Дону, 1999 р.; М., 2001 р.), «Основи християнської філософії» (М., 1992 р.; М., 1997 р.), «Апологетика» (Москва, 1990 р.), «П'ять

місяців при владі (15 травня – 19 жовтня 1918 р.): Спогади [міністра ісповідань в уряді П.Скоропадського] (М., 1995 р.), «Педагогіка» (М., 1996 р.), «Російські мислителі і Європа» (М., 1997 р.), «Про національне виховання» (Саранськ, 1998р.), «Діти еміграції: Спогади» (М., 2001 р.), «Моя участь у РСХР» (М., 2001р.), «К.Ушинський» (М., 2001 р.), «Християнське вчення про пізнання» (М., 2001 р.), «Російська педагогіка у ХХ ст.» (М., 2002 р.), «З мого життя» (М., 2002р.), «З історії етичних ідей у Росії» (М., 2002 р.). І хоч значна кількість праць В.Зеньковського – статей, есе, некрологів, спогадів, оглядів, рецензій – усе ще недоступні для широкого загалу читача через малотиражність та розкиданість по емігрантській періодиці, видання вищезазначених джерел створило сприятливі умови для подальшого розвитку сучасної наукової думки та розширило можливості використання оригінальних документів дослідниками для реабілітації імені вченого, відродження ідей прогресивної наукової думки кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Виконання В.Зеньковським обов'язків міністра ісповідань в уряді П.Скоропадського сприяло тому, що діяльністю й політичною позицією В.В.Зеньковського почали цікавитися історики. Спочатку з'явилися статті в емігрантських виданнях – І.Власовского (Нью-Йорк, 1961р.) [8] та Н.Полонської-Василенко (Мюнхен, 1964р.) [9].

Уперше про В.Зеньковського як церковно-громадського й політичного діяча на батьківщині заговорили в кінці ХХ століття. Це було пов'язано з появою низки історичних розвідок Ф.Турченка та О.Ігнатуші «Українська автокефальна» (1989 р.), Л.Пилявця «Автокефалія православної церкви України» (1990 р.), С.Мякоти «Автокефальний рух в Україні за часів урядування гетьмана П.Скоропадського» (1993 р.), Н.Шип «Церковно-православний рух в Україні» (1995 р.) [10; 11; 12; 13].

Документально підтвердив активну участь В.Зеньковського у створенні та діяльності Київського науково-релігійного та Київського науково-філософського товариств дослідник С.Шурляков. Представивши низку нових, несправедливо забутих імен мислителів, зокрема В.Зеньковського, історик подав стисло довідку про біографію вченого, тематику його праць [14].

У 1994-1996 роках інший дослідник О.Нестуля аналізував діяльність Міністерства ісповідань та комісій і комітетів, створених при ньому. У своїх публікаціях автор наголосив, що очолюване В.Зеньковським Міністерство ісповідань зробило значний крок у напрямі охорони пам'яток та започаткувало втілення у життя великих проектів наукових досліджень та реставраційних робіт [15].

Найбільш докладно на висвітленні державної діяльності В.Зеньковського в 1918-1920 рр. зупинились В.Ульяновський та Б.Андрусинин, дослідники історії Української православної церкви, які відзначили, що державницька активність Василя Васильовича характеризувалась серйозними намірами у напрямі розв'язання національного питання в Україні, а також сприяла створенню умов утвердження соборного початку УПЦ [16].

Важливим кроком у дослідженнях доробку В.Зеньковського як психолога та його внеску в розвиток психологічної науки стали науково-теоретичні праці українського вченого-психолога В.Летцева, а також його дисертаційне дослідження «Проблема особистості у психологічній спадщині В.Зеньковського» [17].

Філософська спадщина В.Зеньковського стала предметом дослідження українських науковців М.Ткачук та В.Горського. М.Ткачук розглядав В.Зеньковського як одного з представників академічної філософії початку ХХ ст., що розвивалась на теренах Російської імперії, зокрема в Україні [18], а В.Горський відзначив, що вчений усвідомлено прагнув до впровадження результатів психологічних досліджень у філософських працях.

Педагогічний доробок В.Зеньковського розпочали досліджувати співробітники Інституту теорії освіти та педагогіки Російської академії освіти (Богуславський М., Васильєва С., Додонов В.), Інституту національних проблем освіти Міністерства освіти Росії (Владикіна В.). Упродовж 1994-2000 рр. різні аспекти педагогічного доробку В.Зеньковського стали об'єктом досліджень В.Мальцевої, Ю.Сухарева, М.Богуславського, А.Лихачова, О.Кірдяшової, А.Королькова, М.Масліна, В.Жукова, С.Ярмуся, В.Кларіна, В.Петрова та інших авторів. Автори, як правило, досліджували педагогічну діяльність та концептуальні положення православної педагогіки В.Зеньковського: думки науковця щодо соціального виховання дітей та молоді, значення школи в умовах еміграції тощо. Окреме місце в працях дослідників відводилось стислому аналізу діяльності вченого в період його життя в Києві (1900-1919 рр.), визначенню ролі В.Зеньковського та С.Гессена в діалозі щодо педагогічних культур [19; 20].

У збірнику «Педагогічні твори» В.Зеньковського за редакцією Є.Осовського [21] представлена найбільш повна бібліографія праць вченого, що вийшли в Росії та зарубіжжі, а також досліджень, присвячених його науковому доробку. Видання збірника створило цілісне уявлення про наукове надбання Василя Васильовича в його історичній динаміці, а також представило сучасним дослідникам значну кількість маловідомих або зовсім невідомих творів вченого широкого кола

філософсько-педагогічних, релігійно-педагогічних та психологічних проблем. У книгу включені праці з педагогічної теорії та психології, з концептуальних основ релігійної православної педагогіки та взаємодії школи і церкви, матеріали з проблем організації шкільної справи та виховання дітей тощо.

В Україні в останньому десятиріччі ХХ століття з'явилися теоретичні роботи, присвячені вивченню філософського доробку В.Зеньковського, визначенню його місця у вітчизняній філософській школі. М.Маслін, В.Жуков, П.Шалімов, С.Корнілов, В.Смірнов визначили місце та роль В.Зеньковського як історика філософії та культури російського духовного ренесансу кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Першим в українській історіографії комплексним дослідженням державної, громадсько-політичної, культурно-освітньої та наукової діяльності В.Зеньковського стала дисертаційна робота В.Кириченко «Державницька, громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В.Зіньківського (1881-1962 рр.)». У праці проаналізовано стан вивчення проблеми, використано широке коло опублікованих та архівних джерел, значну частину яких вперше введено до наукового обігу.

Дослідженню доби еміграційного періоду в житті та діяльності В.Зеньковського сприяли фонди емігрантських закладів та організацій Руського закордонного історичного архіву в Празі, що зберігаються в Державному архіві Росії, зокрема військових організацій, навчальних закладів та навчальних установ.

Важливою частиною джерельної бази біографічного матеріалу до вивчення особистості В.Зеньковського є мемуари самого В.Зеньковського «П'ять місяців при владі (15 травня – 19 жовтня 1918 р.)» [22]. У своїй структурі спогади вченого містять об'ємний матеріал про його культурно-освітню та громадсько-політичну діяльність протягом життя, дослідження подій Української революції, проблеми державотворення і протистояння 1917-1920 рр., що виникла між Україною та Росією на початку ХХ ст. Текст спогадів В.Зеньковського, датований 1931 роком, зберігався в Празі, а в 1947 році був переданий у Громадську бібліотеку Петербурга і зараз знаходиться в Москві.

Цінність для дослідження державницької, громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності В.Зеньковського представляє мемуарна спадщина його сучасників – В.Асмуса, Д.Дорошенка, Г.Федотова, С.Русової, П.Скоропадського, митрополита Євлогія [23; 24; 25; 26; 27; 28]. Найбільш повне висвітлення в мемуарній літературі отримав еміграційний період громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності В.Зеньковського, де визначена його роль в житті еміграції. Праці емігрантів значною мірою відобразили зусилля вченого, спрямовані на розв'язання громадських та освітніх проблем еміграційного життя.

Не менш важливими джерелами є епістолярна спадщина. Зокрема, листування В.Зеньковського з піклувальником навчального округу про залишення його при університеті для підготовки до професорсько-викладацької діяльності, його листи до Є.Ківлицького, до міністра ісповідань І.Огієнка, до єпископа Никодима. Усі ці документи містять цінний матеріал біографічного характеру про В.Зеньковського, а також про розвиток національного руху в Україні загалом.

Висновки... Отже, перші публікації про В.Зеньковського з'явилися ще за його життя та були присвячені аналізу ранніх праць науковця. Документальні джерела дослідження представлені різноманітними біографічними матеріалами, документами громадських і наукових товариств та організацій, а також матеріалами державних органів влади та офіційних установ. Важливим джерелом пізнання особистості В.Зеньковського, осмислення його дій є мемуари та твори вченого, а також спогади його сучасників. Аналіз історіографії та джерел доводить необхідність подальшого розроблення проблеми. Відсутність єдиної точки зору з багатьох загальних і окремих питань спонукає переглянути історію життя і творчості В.Зеньковського, дослідити особливості процесу формування його як активної особистості на кожному етапі його діяльності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вентцель К. Принцип индивидуальности в психологии и педагогике (рецензия) / К. Вентцель, В. Зеньковский // Свободное воспитание. – 1912. – № 9. – С. 29–46.
2. Рубинштейн М. Очерки педагогической психологии в связи с общей педагогикой / М. Рубинштейн. – [3-е изд.] – М. : 1920. – 180 с.
3. Радлов Э. Очерк истории русской философии / Э. Радлов. – Петербург, 1920. – 230 с.
4. Лапшин И. Рецензия на работу В. Зеньковского «Психология детства» / И. Лапшин // Русская школа за рубежом. – 1926. – № 6. – С. 513–517.
5. Гессен С. Религиозная педагогика / С. Гессен // Русская педагогика в ХХ веке. Учитель. – 1939. – № 9 – 10. – С. 556–584.
6. Андронников К. Рецензия на работу В. Зеньковского «Основы христианской философии» / К. Андронников // Вестник РСХД. – 1964. – № 75-76. – С. 102–106.

7. Лосский Н. История русской философии / Н. Лосский. – Нью-Йорк, 1951. – 560 с.
8. Власовский І. Нарис історії Української православної церкви / І. Власовський. – Київ, 1998. – Т. 4. – Ч. 1. – 384 с.
9. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ /Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – С. 94–96.
10. Турченко Ф., Ігнатуша О. Українська автокефальна [церква] / Ф. Турченко, О. Ігнатуша // Вітчизна. – 1989. – № 12. – С. 166–175.
11. Пилявець Л. Автокефалія православної церкви на Україні / Л. Пилявець // Людина і світ. – 1990. – № 5. – С. 19–24.
12. Мякота С. Автокефальний рух на Україні за часів урядування гетьмана П.Скоропадського / С. Мякота // Тези шостої Всеукраїнської наукової конференції з історії краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 224–232.
13. Шип Н. Церква і українське питання./ Н. Шип – К.: Інститут історії України, 1999. – С. 260.
14. Шурляков С. До історії філософських товариств у Києві / Н. Шип // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №7 – 8. – С. 147–157.
15. Нестуля О. Охорона пам'яток України за Гетьманату (1918 р.) / О. Нестуля // Український історичний журнал. – К., 1994. – № 1. – С. 101–112.
16. Ульяновський В. Міністерство ісповідань В. Зіньківського. (до переоцінки діяльності в світлі нових архівних матеріалів) / В. Ульяновський // Історія релігій в Україні: тези, повідомлення 4 круглого столу (Львів, 9-10 трав. 1994 р.). – К., 1994. – С. 185–187.
17. Летцев В. Філософсько-педагогічні проблеми особистості у працях В.Зіньківського / В. Летцев // Психологія: Збірка наукових праць Національного пед. ун-ту ім. М.Драгоманова. – К., 1999. – Вип. 1. – С. 5–10.
18. Ткачук М. Зіньківський В. // Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник / Укл.: В. Горський, М. Ткачук, В. Нічик та ін. – К.: Пульсари, 2002. – С. 77–79.
19. Сиземская И. Мировоззрение как ценность образования: С. Гессен, В. Зеньковский, И. Ильин / И Сиземская // Педагогика. – 2001. – № 1. – С. 63–67.
20. Кирдяшова Е. В. Зеньковский и С. Гессен в диалоге педагогических культур / Е. Кирдяшова // Современные проблемы психолого-педагогических наук: межвузовский сб. науч. тр.– Саранск, 1997. – Вып. 9. – С. 5–7.
21. Зеньковский В. Педагогические сочинения / В. Зеньковский. – Саранск: Красный октябрь, 2003. – 808 с.
22. Зеньковский В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): воспоминания / В. Зеньковский. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.
23. Асмус В. Философия в Киевском университете в 1914-1920 годах / В. Асмус // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 90–110.
24. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1918). / Д. Дорошенко. – Л.: 1923-1924. – Ч. 3. – С. 21, 29.
25. Федотов Г. Собрание сочинений: в двенадцати томах / Г. Федотов. – М.: 1996. – Т. 1. – С. 27.
26. Русова С. Мої спомини / С. Русова. – К.: Україна – Віта, 1996. – С. 139-140.
27. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 р. – грудень 1918 р.). / П. Скоропадський. – К.: 1995. – С. 162, 170, 358, 367.
28. Митрополит Євлогій (Геогриевский). Путь моей жизни: воспоминания. / Митрополит Євлогій (Геогриевский).– М.: Моск. рабочий; ВПМД, 1994. – 621 с.

Анотація

В.Н.Пода

Отечественная и зарубежная историография о жизни и творчестве В.В.Зеньковского

В статье осуществлена попытка обобщить историографический материал, посвященный личности Василия Васильевича Зеньковского. В частности, подан короткий обзор и анализ современной украинской и русской историографии, трудов о В.В.Зеньковском, выданных еще при его жизни; атеистической историографии советских времён; историографии украинской диаспоры; литературы, посвященной общественно-политическим и историко-философским исследованиям событий конца XIX – начала XX века.

Ключевые слова: историография, персоналия, В.Зеньковский, наука, культура, церковь, общественно-политическая деятельность, эмиграционная литература, культурно-образовательная деятельность.

Summary

V.M.Poda

Domestic and Foreign Historiography on Life and Work of V.V.Zenkovsky

In the article it has been made an attempt to summarize the historiographical material concerning the life and work of Vasyl Vasylovych Zenkovsky. The article deals with the brief review and analysis of the modern Ukrainian and Russian historiography, works on V.V.Zenkovsky published during his lifetime, atheistic Soviet-era historiography; historiography of the Ukrainian diaspora; literature on social, political, historical and philosophical research of the events at the end of the XIX- the beginning of the XX centuries.

Key words: Historiography, personal name, V.Zenkovsky, science, culture, church, social and political work, immigration literature, cultural and educational work.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.